

Центр філологічних досліджень

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

РОЗВИТОК ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК:
ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ
ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

22-23 жовтня 2021 р.

м. Одеса

Кушнір О. П. ОБРАЗ ПІВНЯ (GALLO) В ІСПАНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ	77
Павленко А. В. ГЕРМАНСЬКІ МОВИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СУЧАСНІСТЬ....	79
Піньковська О. С. СПОСОБИ ФЕМІНІЗАЦІЇ НАЗВ ПРОФЕСІЙ У ФРАНЦУЗЬКИХ МЕДІА	81
Романюк Т. І. ДОТИК ЯК НЕВЕРБАЛЬНИЙ ІНДИКАТОР СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В АНГЛОМОВНОМУ КІНОДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ DOWNTON ABBEY)	85
Ткаченко Л. Л., Мазун О. В. СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗУ КНИГИ У РОМАНІ КАРЛОСА РУЇСА САФОНА «ТІНЬ ВІТРУ».....	88
Ткаченко Л. Л., Орос О. Ю. КОНЦЕПТ ЗРАДА У ПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ СЕБАСТЬЯНА ЯТРА	91
Чернишева Ю. Ю. ПОЛІТИЧНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТІВ В СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ	95
 НАПРЯМ 5. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Шевців Г. М. ЕЛЕМЕНТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАЗВИ АВТОБІОГРАФІЇ Й.-В. ГЕТЕ	99
 НАПРЯМ 6. ЗАГАЛЬНЕ, ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Кучер А. С. ЧАСТКИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ МАРКУВАННЯ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ	103
Нємцева Т. О. ВЕРБАЛЬНО-ВІЗУАЛЬНИЙ ТЕКСТ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	106
Русаченко Н. П. МОРФОНОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ СТИЛЬОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТОК ХVІІІ СТ).....	109

Русаченко Н. П.
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Київський університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

МОРФОНОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ СТИЛЬОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТОК XVIII СТ)

У синхронії морфонологічні явища за їхньою природою можна віднести до фонології, а за функціями – до морфології. Якщо ж розглядати проблему в аспекті діахронної лінгвістики, можна виявити коло явищ, які не пояснюються ні “чистою” фонетикою, ні “чистою” морфологією. Насамперед, з одного боку, фонетичні процеси, розвиток яких залежить від специфіки певних морфологічних категорій, а з другого, морфологічні зміни, що залежать від еволюції фонем у складі морфем.

З історії мови відомо, що чергування виникали у звуковій підсистемі мови, але з часом деякі з них виходили за межі чисто фонетичних зв'язків і ставали засобами передачі різних морфологічних категорій. Закономірності вокалізації іменної основи не тотожні історичним закономірностям занепаду редукованих. Складним є й добір зменшувальних суфіксів, де тільки ґрунтовний історичний аналіз допомагає виділити різні хронологічні накладання морфонологічних перетворень первісної системи.

Із погляду діахронії морфонологія не просто з'ясовує специфічні риси морфонологічних явищ, а й історично обґрунтовує фонологічні зміни, що виникають та розвиваються у процесі сполучення морфем, встановлює місце і роль змін на певному етапі мовного розвитку. Так, процес переходу фонетичного чергування в морфонологічне можна простежити лише в діахронному аспекті.

Саме дослідження морфонології в діахронії доводить автономність морфонологічної системи, яка не виступає як застиглий, зафіксований колись зліпок фонологічного перетворення.

На матеріалі морфонології знаходять яскраве відбиття закономірності функціонування морфонологічних засобів (вокалічних, консонантних альтернацій) у текстах різних стилів і жанрів староукраїнської мови XVI – XVIII ст., періоду, якому належить особливе місце в історії української літературної мови: з одного боку, він завершує тривалу попередню давньо– і староукраїнську епоху, а з другого – його можна

розглядати як підготовчий етап мовного переходу до національної доби [1, с. 71].

Для аналізу морфологічних процесів узято 3 уривки з пам'яток XVIII ст., що репрезентують різні стилі, загальний обсяг кожного з них приблизно 5000 слововживань, що забезпечує доволі високу частотність досліджуваних явищ, отже, і надійність одержаних результатів. Діловий стиль репрезентує «Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.» (ДН), науково-популярний – лікарський poradник «Аптека домова» (за вид.: «Лікарські та господарські poradники XVIII ст.») (АД), художній – вірші Климента Зіновієва (КЗ). Саме тексти є сьогодні фактично єдиним джерелом для вивчення живого народного та писемно-літературного мовлення зазначеної доби. Кількісні підрахунки увиразнили результати дослідження.

Вокалічні альтернативи у словозмінних парадигмах найчастіше фіксуються в тексті науково-популярного стилю (224), рідше – ділового (79) та художнього (82).

У текстах науково-популярного стилю чергування голосних <е, о ~ ø> та <ø ~ е, о>, яке виявляє найбільшу продуктивність у староукраїнській мові XVIII ст., найчастіше використовуються під час утворення форм: а) род. відмінка одн. та мн.: *жолу(д)ка* (АД, 111), *зъ умислу* (86); *жолтковъ* (79), *вѣтровъ* (81); *з(ь) гѣлокъ* (97), *капель* (106) та ін; б) оруд. одн. та мн.: *медкомъ* (АД, 81), *з(ь) оцтомъ* (104); *палцами* (98) та ін. У текстах ділового стилю у процесі словозміни іменників за допомогою зазначених чергувань найчастіше утворюються форми род. відмінка одн. та мн.: *огня* (ДН, 147), *отца* (174); *копцовъ* (165), *д[е]н[е]гъ* (171) та ін. Текст художнього стилю виявляє найактивніше чергування голосних у наз. відмінку множ.: *будинки* (КЗ, 187), *тлумки* (188); *скопцѣ* (164), *хлопци* (173) та ін. У формах інших відмінків частотність вокалічних чергувань значно нижча.

Під час творення слів вокалічні чергування найбільшу активність засвідчують у пам'ятці ділового стилю (65), меншою мірою – науково-популярного (33) та художнього (35).

У тексті науково-популярного стилю чергування голосних <ø ~ е, о> активізуються у відіменному словотворі під час творення здрібнелих іменників за допомогою суфіксів -очк-, -ечк-: *мѣрочки* (АД, 16), *галочки* (82), *косточками* (72), *хусточку* (77), *ложечки* (89), *щипочко* (12) та ін.; ділового – у прикметниковому за допомогою суфіксів -ск- (-цк-): *любенский* (ДН, 164), *литовский* (184), *венгерски(мі)* (64), *турецкій* (199), *шляхетськихъ* (392) та ін. Тексти художнього стилю фіксують чергування голосних із нулем звука в суфіксах коротких прикметників: *страшень* (КЗ, 38), *вдячень* (58), *вспоможень* (266), *постережень* (45), *ни(з)вержень* (45).

У дієслівній словозміні найбільшу активність виявляють чергування голосних із нулем звука при творенні форм 2 ос. одн. наказового способу: *утри* (АД, 80), *вибери* (106), *берис[ь]* (98), *збери* (58). Їх активно фіксує пам'ятка науково-популярного стилю. Текст ділового стилю засвідчує нове для староукраїнської мови чергування голосних <е ~ і> у формах 3 ос. мин. часу: *привѣзь* (ДН, 6), *лѣзь* (88), *довѣль* (86), *утѣкъ* (88), *подвѣвъ* (160). У художньому тексті вокалічні чергування в дієслівній словозміні трапляються зрідка і не носять продуктивного характеру.

Найбільше **консонантних альтернацій** в іменній словозміні засвідчує художній текст (238), менше – науково-популярний (186) та діловий (153). Майже таку саму закономірність спостерігаємо і в дієслівній словозміні: відповідні кількісні показники вищі в тексті науково-популярного (АД – 75), художнього (КЗ – 56), нижчі – у ділового (ДН – 28) стилів. Чергування приголосних у словотворі виявляє майже однакову активність у всіх досліджуваних текстах (АД – 168, ДН – 183, КЗ – 175).

Найпомітнішу роль в іменній парадигмі відіграють чергування твердих і м'яких приголосних <т ~ т'>, <д ~ д'>, <л ~ л'>, <н ~ н'>, <с ~ с'>, найчастіше виступаючи під час утворення форм: а) місц. відмінка одн. іменників I, II відмін перед флексією -ѣ: *на свѣтѣ* (КЗ, 43), *в ситѣ* (АД, 110); *в(ь) обидѣ* (ДН, 164), *к колодѣ* (КЗ, 187); *в(ь) дѣлѣ* (ДН, 148), *о правилѣ* (КЗ, 191); *в пухлинѣ* (АД, 88), *в брашнѣ* (КЗ, 191); *в часѣ* (АД, 82), *в лѣсѣ* (КЗ, 192), *в(ь) носѣ* (АД, 100 зв.) та ін.; б) орудн. відм. одн. і мн. ім. I, II відміни перед флексією -ем, -ею: *Василем* (ДН, 173), *правителемъ* (ДН, 158), *з землею* (КЗ, 41); *пашнею* (ДН, 164), *мил[о]стинею* (КЗ, 193); *отвѣтчицею* (ДН, 171), *палицею* (159), *марнотравцею* (КЗ, 187), *дѣвицею* (41), *третицею* (195) та ін.; в) род. множ. іменників III відміни жін. роду: *милостей* (ДН, 146), *твердостей* (АД, 78), *жителей* (ДН, 158) та ін.

Чергування задньоязикових зі свистячими <г, к, х ~ з', ц', с'>, які є специфічною ознакою іменної словозміни, тексти пам'яток усіх стилів найчастіше засвідчують у формах: а) дав. відмінка одн. іменників I відміни жін. роду: *касцѣ* (ДН, 172), *осауцѣ* (175), *Редцѣ* (160); *злodyзѣ* (КЗ, 175), б) місц. відмінка одн. іменників I відміни жін. роду та рідше II відміни чол. роду перед флексією -ѣ.: *в водицѣ* (АД, 82), *в головицѣ* (84), *на риницѣ* (89), *в сироватицѣ* (84), *на тертицѣ* (88), *в хустицѣ* (87), *в боцицѣ* (ДН, 176), *на пасѣцицѣ* (174), *въ ямѣцицѣ* (176).

У дієслівній словозміні активізуються чергування твердих та м'яких парних <т ~ т'>, <д ~ д'>, <л ~ л'>, <с ~ с'>, а також <г, к, х ~ ж, ч, ш>, <с, з ~ ш, ж>, які найактивніше утворюють форми: а) 3 ос. одн. та множ. теп. і майб. часів: *пустят* (АД, 76), *шкодять*, *восхвалять*, *мусят* (КЗ, 188); *рече* (КЗ, 195), *можетъ* (АД, 105), *отпишут* (КЗ, 43) та ін.; б) 2 ос. одн. і множ. наказ. способу: *молѣтєся* (КЗ, 192), *ходѣте* (184),

простѣте (193); *претолчи, намочи* (АД, 97), *посѣчи* (75), *спечи* (64), *зтолчи* (81), *скажи* (ДН, 176) та ін.

Непослідовно тексти аналізованих пам'яток наукового та художнього стилів фіксують чергування <в ~ вл'>, <б ~ бл'> та <п ~ пл'> у 3 ос. множ. теп. часу. Маємо написання *правят* (КЗ, 192), *мовят* (КЗ, 187), *робятъ* (АД, 82), *ставят* (КЗ, 335), *забавятъ* (КЗ, 10). У текстах ділового стилю послідовно засвідчені нові форми: *мовлю* (ДН, 148), *поправлю* (174), *перетерплю* (147).

При творенні слів у пам'ятках ділового стилю виявляє продуктивність чергування <к ~ ч> у творенні прізвищ за допомогою специфічного для української мови суфікса -енк-: *Ильченко* (ДН, 165), *Левченку* (171), *Марченко* (148), *Жученко* (266), *Рибалченко* (144), *Близнюченко* (15), *Дяченко* (16), *Сердюченко* (16), *Тимченко* (16), *Савченко* (85) та ін.

Характер морфологічних явищ, які виникали у процесах формо- і словотворення, значною мірою залежав від закономірностей їхнього розвитку в мовній системі на різних часових відрізках та ступеня поширення й особливостей функціонування у староукраїнському літературному мовленні. Історично перспективними виявлялися модифікації, що відповідали системі української мови і були успадковані з попередніх епох або ж розвинулися пізніше на питомому ґрунті. Вони переважно закріплювалися в ділових, художніх, науково-популярних та інших текстах, відзначалися вищим ступенем функціонального навантаження й регулярністю у формах словозміни і словотвору. Ця закономірність узгоджувалася з процесом історично тривалого становлення національних літературних норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Передрієнко В.А. Проблеми вивчення староукраїнської літературної мови другої половини XVI–XVIII ст. *Магістеріум*. Випуск 37. *Мовознавчі студії*. 2009. С. 71-74.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: (Акти сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. Київ: Наук. думка, 1976. 415 с.
2. Зиновіїв Кл. Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. до вид. В.Колосова та І.Чепіга. Київ : Наук. думка, 1971. 392с.
3. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1984. 128с.